

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

TARIX ФАКУЛЬТЕТИ

КУРС ИШИ

МАВЗУ: Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижоди

**Бажарди: Жаннаталиев А.
Қабул қилди: т.ф.д. Юнусова Х.Э**

ТОШКЕНТ – 2015

Мундарижа

КИРИШ

I БОБ. ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

1.1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур давлат арбоби: шох, саркарда ва истеъдодли шоир

1.2. Тарихий манбалар Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида.

II БОБ. ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУРНИ ИЖОДИ ВА ҲАЁТИНИНГ ИЛМИЙ ЎРГАНИЛИШИ.

2.1. Мамлакатимизда Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодига бўлган эътибор.

2.2. Манбаларда Бобур маҳоратли саркарда сифатида талқин қилинади.

ХУЛОСА.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

ИЛОВАЛАР.

КИРИШ

Курс ишининг долзарблиги: Ҳар бир халқнинг тарихий, маданий-миллий қиёфасини аниқ белгиловчи улуғ шоҳлари, буюк олимлари, йирик адиб ва шоирлари бўлади. Шу жумладан Ватанимизни бой ўтмишида ҳам Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, сингари шоҳ, хон ва амирлари ўтмишимиз қиёфасини тасаввуримизда жонлантиради.

Президентимиз Ислом Каримов шунинг учун ҳам миллий-маънавий кадриятларимиз вакиллариининг таваллуд тантаналарини нишонлаш хусусида шундай ёзган эдилар: “Халқимиз Республикамиз ҳукуматининг Навоий, Улуғбек, Бобур, Машраб, Фурқат, Қодирий ва юртимизнинг бошқа буюк фарзандлари юбилейларини ўтказиш тўғрисидаги қарорини жуда руҳланиб кутиб олганлигини бежиз эмас, деб ўйлаймиз. Уларнинг мероси Ўзбекистон халқлари умуминсоний кадриятларининг равнақи ва бойишига хизмат қилиб келган эди ва бундан буён ҳам хизмат қилади. Биз уларнинг бебаҳо меросини халққа, аввало, ёшларга етказиш учун барча ишларни қиламиз”¹.

Мустақиллик йилларда олимларимиз ўзбек адабиётининг Алишер Навоий, Лутфий, Бобир, Фурқат, Муқимий сингари йирик намояндалари ижодини, уларнинг бой бадиий, илмий меросини ўрганиш соҳасида жиддий ютуқларниқўлга киритмоқдалар. Шуниси диққатга сазоворки, ўзбек классик адабиётининг муҳим назарий масалаларини ўрганиш соҳасида эришилаётган ана шу ютуқларнинг барчаси, ҳеч иккиланмай айтишимиз мумкинки, олимларимизнинг муносиб улушлари бор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Бобомиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур номи билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Ўзбек халқининг доврўғини дунёга таратган улуғ аждодларимиздан бири ўлароқ, ул зот бизни тарихимизни кадрлашга, келажакка буюк ишонч билан қарашга ўргатади. Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби мумтоз инсонларни дунёга берган халқ ҳеч қачон хор бўлмайди, муқаррар тарзда саодатга эришади. Биз Бобур Мирзони улкан давлат арбоби сифатидагина эмас, қомусий аллома, мумтоз шоир сифатида ҳам чексиз қадрлаймиз. Бобур ўзбек халқининг буюк фарзанди, миллий ғуруридир”².

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида кўра ҳар йили Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллуди мамлакатимиз бўйлаб тантанали нишонланади. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Бобур номидаги медали таъсис этилди. Халқаро Бобур жамғармаси ташкил этилиб, унинг илмий экспедицияси 10 дан ортиқ Шарқ мамлакатлари бўйлаб илмий сафарлар

¹Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998. –Б 4.

²Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Тошкент. 1996. 158-бет.

уюштирди. Бобур ва бобурийлар кадамжолари, уларнинг илмий меросига оид янги маълумотлар тўпланди. Мазкур маълумотлар асосида ўндан зиёд илмий, хужжатли ва бадиий асарлар яратилди.

Мазкур курс иши мавзуининг долзарблиги шундан иборатки, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаётини ўрганиш, илмий меросини тадқиқ этиш долзарб эканлигини кўрсатиб беради. Зеро, шоир, ҳам давлат ва сиёсий арбоб ижодининг қай даражада ўрганилганлиги, чет эл олимларининг ҳам Бобур шахси борасидаги илмий изланишларини олиб ўрганиш ва тадқиқ қилиш жуда муҳим саналади.

Курс ишининг ўрганилиш даражаси. Маълумки, тарихда жасур саркарда, одил ҳукмдор сифатида ном қозонган Заҳириддин Муҳаммад Бобур илм-фан ва санъат ҳомийси, бой адабий ҳамда илмий мерос қолдирган бетакрор шоир, олим ҳисобланади. Буюк бобокалонимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаёти ва ижоди, фаолиятини ўрганиш ҳар доим ўзбек олимларини эътиборини ўзига тортган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодини ўрганиш, айниқса, мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин юксак поғонага кўтарилди. Хусусан, ўзбек олимлари Абдугафуров А³, Қудратуллаев Х⁴, Воҳидов Р⁵, Нуриддинов М⁶, Иброҳимов А⁷, Нуриддинов М.⁸, Файзиев Т⁹, Зоҳидов В¹⁰, Абдуллаева М¹¹, Қодиров П¹² Азимжонов С¹³ ва бошқалар Бобур ҳаёти, фаолияти ва ижодининг тарихий, адабий, саргузаштлик хусусиятлари ҳақида изланишлар олиб борганлар.

Жумладан, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ тадқиқот ишларини олиб борган А. Абдугафуров ўзининг “Навоий ва Бобур (Буюк бешлик сабоклари)” номли монографиясида нафакат Заҳириддин Муҳаммад Бобур балки шеърят мулкининг султон Алишер Навоийларнинг ижодлари ҳақида бўлибгина қолмай бир сўз билан айтганда темурийлар даври маданий, ижтимоий-иқтисодий ва қисман сиёсий ҳаёти тарихини ҳам ёритиб ўтган.

Шунингдек, тадқиқотчи Х. Қудратуллаев ўзининг «Бобурнома» ва тарих номи илмий мақоласида Заҳириддин Муҳаммад Бобур яшаган давр XV

³ Абдугафуров А. Навоий ва Бобур (Буюк бешлик сабоклари) - Тошкент, 1998.

⁴ Қудратуллаев Х. «Бобурнома» ва тарих. // Тафаккур 2001, 6-сон.

⁵ Воҳидов Р. Биз билган ва билмаган Бобур. Тошкент, Маънавият, 2008.

⁶ Нуриддинов М. Бобурийлар сулоласи – Т: «Фан», 1974.

⁷ Иброҳимов А. Бобурийлар мероси. - Тошкент: Меҳнат, 1993.

⁸ Нуриддинов М. Бобурийлар сулоласи. — Тошкент: Фан, 1994.

⁹ Файзиев Т. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари. — Тошкент: Ёзувчи, 1996.

¹⁰ Зоҳидов В. Ўзбек адабиёти тарихидан – Т, 1961.

¹¹ Абдуллаева М. «Бобурнома» ва «Шажараи турк»нинг қиёсий поэтикаси. Тошкент, 2002.

¹² Қодиров П. Юлдузли тунлар. Тошкент, 1981

¹³ Азимжонов С. Бобурнинг Ҳиндистон девони. - Тошкент: Фан, 1966.

асрнинг иккинчи ярмидан XVI асрнинг биринчи ярмигача бўлган даврдаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёти билан боғлиқ янги маълумотларни илм аҳлига таништирган жамладан Бобур ижодининг янги қирраларини очиб берилган. Яна бир қатор олимларимизнинг илмий изланишлари натижасида бугунги кунга келиб аجدодимизнинг ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ ҳолисона тарихини биз ёшлар тўлиқ ўрганишимиз мумкиндир деб таъкидлаб ўтсам мубалаға бўлмасди деб ишонч билан айта оламан.

Курс ишининг мақсад ва вазифалари. Шундан келиб чиқиб курс ишининг асосий вазифаси Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижоди, фаолиятини ўрганиш борасида амалга оширилган изланишларни тадқиқи этиш. Шунингдек, Бобур ҳаёти ва ижодига оид таҳлилий фактлар ва илмий маълумотларни очиб беришдир.

Курс ишининг даврий чегараси. Буюк аждодимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг(1483-1530 йй.) яшаган даври XV асрнинг иккинчи ярмидан XVI асрнинг биринчи ярмигача бўлган даврини ўз ичига олади.

Курс ишининг тузилиши. Макур курс иши кириш, икки боб, тўртта қисм, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан ташкил топган.

I БОБ. ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

1.1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур давлат арбоби: шоҳ, саркарда, шоир.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур (1483-1530) — ўзбек мумтоз адабиётининг йирик вакили: буюк шоир; тарихчи, географ; давлат арбоби, истеъдодли саркарда; бобурийлар сулоласи асосчиси, темурий шаҳзода.

Бобурнинг отаси — Умаршайх Мирзо Фарғона вилояти ҳокими, онаси Қутлуғ Нигорхоним Мўғулистон хони ва Тошкент ҳокими Юнусхоннинг қизи эди. Бобурнинг онаси ўқимишли ва оқила аёл бўлиб, Бобурга ҳокимиятни бошқариш ишларида фаол кўмак берган, ҳарбий юришларида унга ҳамроҳлик қилган. Умаршайх Мирзо хонадони пойтахт Андижоннинг арки ичида яшар эди. Ҳоким ёз ойлари Сирдарё бўйида, Ахсида, йилнинг қолган фаслини Андижонда ўтказарди. Бобурнинг ёшлиги Андижонда ўтган. Бобур барча темурий шаҳзодалар каби махсус тарбиячилар, йирик фозилу уламолар устозлигида ҳарбий таълим, фикр илми, араб ва форс тилларини ўрганган, кўплаб тарихий ва адабий асарлар мутолаа қилади, илмфанга, шеърятга кизиқа бошлайди. Довюраклиги ва жасурлиги учун у ёшлигидан «Бобур» («Шер») лақабини олади.

Бобур отаси йўлидан бориб, машҳур суфий — Хожа Аҳрорга ихлос қўяди ва унинг тариқати руҳида вояга етади, умрининг охирига қадар шу эътиқодга содиқ қолади. Кейинчалик, «Бобурнома» асарида Бобур Хожа Аҳрор руҳи бир неча бор уни муқаррар ҳалокатдан, хасталик ва чорасизликдан халос этганини, энг оғир шароитларда раҳнамолик қилганлигини таъкидлайди. Отаси Ахсида бевақт, 39 ёшида фожиаи ҳалок бўлгач, оиланинг катта фарзанди, 12 ёшли Бобур валиаҳд сифатида тахтга ўтиради (1494 йил июнь)¹⁴.

Мовароуннаҳр XV аср охирида мустақил бўлиб олган кўпдан-кўп вилоятларга парчаланиб кетди.

Мовароуннаҳр тахти учун кураш авжга чиққан Умаршайх Мирзога тобе бир неча бек ва ҳокимлар ёш ҳукмдорга (Бобурга) бўйсуннишдан бош тортадилар. Уларнинг айримлари Бобурнинг укаларини ёқласа, баъзилари мустақиллик даъвосини қилади, яна бошқа бирлари Бобурга рақиб, бошқалари амаки, тоғаларига қўшилиб, уни йўқотиш пайига тушади.

Ўз амакиси Султон Аҳмад Мирзо билан ва тоғаси Султон Маҳмудхон хуружларини даф қилган Бобур ҳукмронлигининг дастлабки 2-3 йилида мавқеини мустаҳкамлаш, бек ва амалдорлар билан ўзаро муносабатни яхшилаш, қўшинни тартибга келтириш, давлат ишларида интизом ўрнатиш каби муҳим чора-тадбирларни амалга оширади.

¹⁴Омон Б. Бобурнинг болалиги. - Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2002.

Бобурнинг дастлабки сиёсий мақсади Амир Темур давлатининг пойтахти, стратегик ва географик жиҳатдан муҳим бўлган Самарқандни эгаллаш ва Мовароуннаҳрда марказлашган кучли давлатни мустаҳкамлаш, Амир Темур салтанатини қайта тиклашдан иборат эди.

Бу пайтда Самарқанд тахти ўтирган Султон Маҳмуд Мирзо Самарқандда давлатни 5-6 ойдан ортиқ идора этмади — қисқа муддатли касалликдан сўнг 43 ёшида вафот этди. Унинг ўрнига Бухорода ҳоким бўлган ўғли Бойсунғур ўтиради. 1495-1496 йилларда Бобур Самарқандга икки марта муваффақиятсиз юриш қилади. 1497 йил кузида у Самарқанд атрофидаги бир қанча жойларни ва 7 ойлик қамалдан сўнг Самарқандни эгаллайди, Бойсунғур Қундузга қочади. Шаҳардан қамал туфайли эгуликка дон ҳам топиш мушкул эди.

Бобур қўшинни таъминлашда катта қийинчиликларга дуч келади. Навкарларидан айримлари Андижон ва Аҳси томон қочиб кетадилар. Бунинг устига Андижонда қолган айрим беклар Бобурдан юз ўгириб, унинг укаси Жаҳонгир Мирзо тарафига ўтадилар. Андижондан кўнгли нотинч бўлган ва иқтисодий қийинчиликларга учраган, айни замонда, оғир хасталикни бошидан кечирган Бобур Самарқандни юз кун идора этгандан сўнг, уни тарк этишга қарор қилади.

Аммо Хўжандга етганида Андижон ҳам қўлдан кетиб, мухолифлар ихтиёрига ўтганини эшитади. Бобурнинг Тошкент ҳокими, тоғаси Маҳмудхон кўмагида Андижонни қайта эгаллашга уриниши натижа бермайди, Бу муваффақиятсизлик Бобур қўшинига салбий таъсир кўрсатиб, кўпчилик бек, наварлар (700-800 киши) Бобурни тарк этади. Ўзига содиқ кишилар (200-300) билан қолган Бобур маълум муддат Хўжандда тургач, Тошкентга — Маҳмудхон ҳузурига келиб, Андижонни қайтариб олиш режасини туза бошлайди. Маълум муддат ўтгач, Бобур Хўжандга қайтади, кўп ўтмай, Марғилонни қўлга киритади ҳамда Андижонни эгаллаш тadbирларини кўради. Ниҳоят, икки йилдан сўнг (1498 йил июнда) уни қайта қўлга киритади. Бобур укаси Жаҳонгир Мирзо билан сулҳ тузиб, унинг ихтиёрида «Хўжанд сувининг Аҳси тарафи вилоятларини...»¹⁵ қолдиради, Андижон тарафи вилоятларини ўз тасарруфига олади.

Темурийларнинг ўзаро урушлари кучайган кезларда Шайбонийхон Мовароуннаҳрни истило қилишга киришади. У 1499 йил Жиззах ва Самарқанд орқали Қарши ва Шаҳрисабзгача бориб етади, катта ўлжа билан Дашти Қипчоққа қайтади. Орадан кўп ўтмай, катта куч билан Мовароуннаҳрга қайтган Шайбонийхон Бухоро ва Қорақўлни эгаллайди (1499 йил), Султон Али Мирзо калтабинлик билан Самарқандни Шайбонийхонга жангсиз топширади (1500 йил). Бироқ, шаҳар аҳолиси ва зодагонларининг маълум

¹⁵Муҳиддинов Захириддин. Бобур Мирзо. - Андижон: "Андижон нашриёт- матбаа" очик акциядорлик жамияти, 2005.

қисми темурийлар ҳукмдорлигини тиклаш тарафдори эди. Улар Фарғона ҳокими Бобурга мактуб йўллаб, Самарқандни ишғол қилишга даъват этганлар. Бобур 1500 йил кеч кузида ўз қўшини (240 киши) билан Самарқандга етиб келгач, аҳоли унга пешвоз чиқиб, шаҳар дарвозаларини очиб беради. Шайбонийхоннинг шаҳар ҳимояси учун қолдирган 600 нафар аскари қириб ташланади. Шайбонийхон Бухорога чекинади. Қисқа вақт ичида Самарқанднинг барча туманлари, Қарши ва Ғузор шаҳарларида Бобур ҳокимлиги эътироф этилади. Аммо шаҳарда озиқ-овқат захиралари тугаб, очарчилик бошланади. Бундан хабар топган Шайбонийхон катта куч тўплаб, яна Самарқандга юриш бошлайди. 1501 йил апрелда Зарафшон бўйидаги Сарипул қишлоғи яқинида бўлган жангда Бобур қўшинлари енгилади. Бобур Самарқандга чекинади. Шаҳар яна қамал қилиниб, у тўрт ой давом этади. Қамалда қолган шаҳар аҳолисининг очликдан тинкаси қурийди, Бобур 1501 йилнинг 2-ярмида ноиложликдан Самарқандни тарк этиб, Тошкентга – Маҳмудхон ҳузурига йўл олади.

Бобур Темурийлар салтанатини ҳимоя қилиш ва уни сақлаб қолиш учун астойдил ҳаракат қилиб, Шайбонийхонга қарши бир неча йил давомида муттасил кураш олиб борган бўлса-да, аммо мамлакатда ҳукм сурган оғир иқтисодий танглик ва сиёсий парокандалик шароитида у мақсадига эриша олмайди.

1503 йили Тошкент хони Маҳмудхон, Бобур ва қалмоқларнинг бирлашган қўшини Шайбонийхон томонидан Сирдарё бўйида тор-мор қилинади. Бобур Самарқанд тахти учун курашаётган пайтда Андижонни Султон Аҳмад Танбал эгаллаб олади. 1501-1504 йилларда Бобур Фарғона мулкини қайтариб олиш учун Султон Аҳмад Танбал, Жаҳонгир мирзоларга қарши олиб борган кураши муваффақиятсизлик билан тугайди. Темурийларнинг тўхтовсиз жанглари ва оғир солиқларидан толиққан халқ Бобурни қўлламади ва у Мовароуннаҳрни тарк этишга (1504 йил июнь) мажбур бўлади.

Бобур 200-300 навқари билан Ҳисор тоғлари орқали Афғонистонга ўтади ва у ердаги ички низолардан фойдаланиб Ғазна ва Кобулни эгаллайди. Бобур Кобулни эгаллагач, мустақил давлат тузишга жадал киришади, қўшинни тартибга келтиради, қаттиқ ички интизом ўрнатади. Кобулга, умуман Афғонистонга Бобур ўз юрти каби қаради, қурилиш, ободонлаштириш, касбу ҳунар ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ишларини бошлаб юборади. «Боғи Шаҳроро», «Боғи Жаҳоноро», «Ўртабоғ», «Боғи вафо» ва «Боғи Бобур» каби оромгоҳлар ташкил этди¹⁶. Шаҳар ичидаги Боло Ҳисор қалъасини ўз қароргоҳига айлантириб, уни қайта таъмирлатди, янги иморатлар қурдирди ва

¹⁶Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: Университет. 1997.

оиласи билан шу қалъада яшади. Унинг Ҳумоюн, Гулбаданбегим, Комрон ва Ҳиндол исмли фарзандлари шу ерда туғилади. 1506 йилнинг баҳорида вафот этган Қутлуғ Нигорхоним Мирзо Улуғбек шу ерда бунёд эттирган «Боғи Наврӯзий»га дафн этилади.

Бобур Афғонистонда бир фотиҳ сифатида эмас, балки шу юрт, эл ободонлиги ва равнақи учун жон куйдирган тадбирли ҳукмрон сифатида қизгин фаолият кўрсатди, унинг манфаатлари йўлида одилона ва оқилона иш тутди. Афғонистондаги амалий фаолиятига кўра, Бобур бутун Хуросон ва Мовароуннаҳрда қудратли давлат бошлиғи ва музаффар саркарда сифатида катта обрў орттира борди, минтақадаги сиёсий ҳаёт эътиборли ўринга кўтарилди. Шайбонийларнинг тобора кучайиб бораётган юришига қарши биргаликда чора кўриш масаласида Султон Ҳусайн Бойқаро барча темурий ҳукмдорлар қаторида Бобурни ҳам маслаҳат йиғинига махсус таклиф этиши ана шундай юксак нуфузга эришувчи далилдир. Бобур шу таклиф бўйича Ҳиротга отланади. Ҳусайн Бойқаронинг тўсатдан вафот этишига (1506 йил) қарамай, у Ҳиротга боради ва темурий ҳукмдорлар билан учрашиб музокаралар ўтказади. Темурий ҳукмдорларнинг бирлашиб Шайбонийхон қўшинларига тўсиқ қўйиш режалари амалга ошмайди ва тез орада биринкетин мағлубиятга учраб, салтанатни батамом қўлдан чиқарадилар.

1507 йилнинг бошларида Бобур Ҳиндистонга юриш бошлайди. Аммо, бу уриниши муваффақиятсиз тугаб, яна пойтахт Кобулга қайтади.

Бобур Мовароуннаҳр ва Хуросондаги сиёсий вазият ва уруш ҳаракатларини кузатиб боради, ўз қўшинларини доимо шай тутди. Шайбонийхон Хуросоннинг йирик марказларини қўлга киритгач, Эронни забт этиш учун юриш бошлайди. Аммо, Эрон шоҳи Исмоил Сафавий билан қаттиқ тўқнашувда (1510 йил) у енгилди, ўзи ҳам Марвда ҳалок бўлади.

Шоҳ Исмоил Хуросон ва Мовароуннаҳрга қўшин киритиб шайбонийларга кетма-кет шикаст етказа бошлайди. Бобур шоҳ Исмоил билан ҳарбий-сиёсий иттифоқ тузиб, 1511 йилнинг баҳорида Ҳисорни, ёзида Бухорони, октябрнинг бошида эса Самарқандни яна қўлга киритади. Бобурнинг шиа мазҳабидаги эронийлар раъйи билан иш тутиши аҳолида норозилик туғдиради. 1512 йил 28 апрелда Кўли малик жангида Убайдулла Султон бошлиқ шайбонийлардан енгилган Бобур Ҳисор томон кетади. 1512 йил кузида Бобур шоҳ Исмоил юборган Нажми Соний лақабли лашкарбоши билан Балхда учрашиб, Амударёдан кечиб ўтиб, аввал Ҳузар (Ғузор) қалъасини олади, сўнг Қаршига юриш қилади, шаҳар узоқ муддатли қамалдан сўнг таслим бўлади, шаҳар ҳимоячилари қаттиқ жазоланади. 1512 йил 24 ноябрда Ғиждувон жангида Бобур шайбонийлардан яна енгилиб, Кобулга

кайтишга мажбур бўлади. Бобур Мовароуннахрни эгаллаш илинжидан узил-кесил умидини узади ва бутун эътиборини Ҳиндистонга қаратади.

1519 йил баҳорига келиб Бобур Ҳиндистонни забт этиш режаларини амалга оширишга киришади ва кейинги 5-6 йил давомида бир неча юришлар уюштиради. Ниҳоят, 1526 йил апрелда Панипатда асосий рақиби, Деҳли султони Иброҳим Лўдийнинг юз минг кишилиқ қўшинини 12 минглик аскар билан тор-мор қилиб, Деҳлини эгаллайди. Орадан кўп ўтмай, иккинчи йирик ҳинд саркардаси Рано Санго устидан ҳам зафар қозониб, Шимолий Ҳиндистоннинг Бенгалиягача бўлган қисмини ўзига бўйсундиради. Аграни ўзига пойтахт сифатида танлаган Бобур катта қурилиш ва ободончилик ишларини бошлаб юборади. Шу тариқа Бобур Ҳиндистонда уч ярим асрга яқин ҳукм сурган қудратли бобурийлар сулоласига асос солади¹⁷.

Бобур Ҳиндистонда ҳам, худди Афғонистонда бўлганидек, кўплаб ижтимоий ҳайрли ишларни амалга оширди, мамлакат тараққиётига жиддий таъсир кўрсатди. Тарқоқлик ва парокандаликка, ўзаро ички низо, қирғинларга барҳам бериб, вилоятларни бирлаштирди, марказлашган давлатни мустаҳкамлаш ва юртни ободонлаштиришга, илму ҳунар ва деҳқончиликни ривожлантиришга катта эътибор қаратди. Қурилиш ишларига бошчилик қилди.

Ўтмиш адабиёт ва тарих, мусиқа ва санъатдан яхши хабардор бўлган, диний таълимотга чин ихлос қўйган Бобур ҳар доим олиму фозиллар даврасида бўлди, хусусан ижод аҳлига, касбу ҳунар соҳибларига самимий эҳтиром кўрғазиб ҳомийлик қилди, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириб турди. Ижод ва санъат аҳлига бундай меҳрли муносабат асло бежиз бўлмаган. Бобур табиатан ижодкор эди. Йигитлик йилларидан бошлаб то умрининг охиригача самарали ижодий иш билан шуғулланди, ҳар қандай шароит ва вазиятларда ҳам ижоддан тўхтамади, натижада, ҳар жихатдан муҳим бой илмий ва адабий мерос қолдирди.

Бобурнинг ўз шеърӣ асарларини тўплаб, девон ҳолига келтирган санани кўрсатувчи аниқтарихий маълумотлар маълум эмас. Аммо «Бобурнома»нинг 1518-1519 йиллар воқеалари баёнига бағишланган фаслида Бобур девонини Кобулдан Самарқандга юборганлиги тўғрисида сўз боради. Демак, шу йилларда унинг девонига тартиб берилган ва мазкур девон Мовароуннахрда ҳам тарқалган.

Ҳозирда унинг 119 ғазали, бир масну шеъри, 209 рубойи, 10 дан оптик туюқ ва қитъалари, 50 дан ортиқ муаммо ва 60 дан зиёд фардлари аниқланган.

¹⁷Эрскин У. Бобур Ҳиндистонда. — Тошкент: Чўлпон, 1995.

Девони таркибида умумий ҳажми 270 байтдан иборат 8 маснавий ҳам ўрин олган¹⁸.

Бобур асарлари ўзининг жозибадорлиги, мазмундорлиги ва бадиий теранлиги билан ажралиб туради. У ўзининг мураккаб ҳаёт йўли, зиддиятли дунёқараши ҳамда бой адабий-илмий тафаккури билан ўзбек шеървати ривожига катта ҳисса қўшган, мукаммал ақл-заковати билан Ҳиндистонда Бобурийлар сулоласига асос солиб, тарихда давлат арбоби сифатида ном қолдирган.

Кишилиқ тарихида Бобурчалиқ шахсий имкон, иқтидор ва фазилатлари бекиёс кишилар жуда кам учрайди.

Ҳиндистон юришлари даври (1521 йил)да Бобур «Мубаййин» асарини яратди. Маснавий тарзида ёзилган, ислом ҳуқуқшунослиги ва шариат ақидаларига бағишланган бу асарда Мовароуннаҳр ва Ҳиндистонга оид ўша давр ижтимоий-иқтисодий ҳаёти бўйича қизиқарли маълумотлар ҳам жамланган. Валиаҳд Ҳумоюн ва Комрон Мирзоларга дастуруламал сифатида мўлжалланган «Мубаййин»да, айнаи замонда, намоз, закот ва ҳаж зиёрати тўғрисида ҳам шаръий мезонлар баён қилинган. Шу йилларда Бобур Шарқ шеърватининг асосий масалаларидан бири аруз вазни, унинг назарияси ва амалиётига оид илмий рисоласини якунлайди. Бобур номини дунёга машҳур қилган шоҳ асари «Бобурнома» устидаги ижодий ишини 1518-1519 йилларда бошлаган (қ. «Бобурнома»).

Бобурнинг юқорида келтирилган асарларидан ташқари, «Хатти Бобурий», шунингдек, мусиқа санъати ва ҳарб ишларига махсус бағишланган қатор рисоалари ҳам бўлган¹⁹. Аммо кейинги икки асар матни ҳануз топилган эмас. «Хатти Бобурий»да муаллиф араб алифбосини таҳрир этиб, ёзувни соддалаштириш ва осонлаштириш мақсадида уни туркий тил ва талаффуз мезонларига мослаштирган.

1526 йил 21 декабрда Бобурга қарши суиқасд уюштирилади. Маҳв этилган Иброҳим Лўдийнинг онаси ошпазлар билан тил бириктириб, унинг овқатига заҳар қўштиради. Шунинг асоратими ёки кўп йиллик машаққатли ва қўнимсиз ҳаёт таъсирими, ҳарҳолда кейинги йилларда Бобур тез-тез касалга чалиниб туради. 1527 йил октябрда Бобур яна хасталикка учрагач, умрининг охирига қолганини ҳис этади. Шунда Бобур ўзи эътиқод қўйган Хожа Аҳрор Валий руҳидан нажот тилаб, ихлос билан унинг насрда битилган «Волидия» асарини шеърӣ таржима қилади.

Бобурнинг моҳир таржимон сифатидаги қобилияти намоён бўлган 243 байтли бу асар катта ижодий илҳом билан жуда қисқа муддатда якунланган.

¹⁸Қаюмов А. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодиёти. — Асарлар, 5-жилд, — Тошкент: "Мумтоз сўз", 2009.

¹⁹Ўаш китоб.

Бобурнинг ўз эътирофича, таржима тугаши ҳамоноқ батамом соғайиб кетган. Бу йилларда у «Бобурнома» фасллари устида ишлашни давом эттирди, янги-янги ғазал ва рубоийлар яратди, ўз ибораси билан айтганда, «Ҳиндистонга келгали айтқон ашъорни» тартибга солиб, шунингдек, «Волидия» таржимасини, «Хатти Бобурий» билан битилган намуна ва қитъаларни Мовароуннаҳр ва Афғонистонга, Ҳумоюн, Хожа Калон, Ҳиндол ва бошқаларга юборди. Ҳумоюн Мирзога аталган ижтимоий-ахлоқий масалаларни таҳлил этувчи машҳур мактуби ҳам Бобур ижодий фаолиятининг ёрқин қирраларидан бири бўлди.

Бир неча муддат олдин подшоликни Ҳумоюнга топширган Бобур 47 ёшида ўзи асос солган салтанат пойтахти Аграда вафот этди ва ўша ерда дафн этилди, кейинчалик (1539 йил), васиятига мувофиқ ҳоки Кобулга келтирилиб, ўзи бунёд эттирган «Боғи Бобур»га қўйилди (қ. Бобур мақбараси).

I.2. Тарихий манбалар Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида

XVI аср Шарқининг улуғ муаррихларидан бири Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Дуғлот (1500-1551) Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг холасини ўғли, Унинг онаси Хуб Нигорхоним Бобурнинг онаси Қутлуғ Нигорхонимнинг туғишган синглиси бўлган. Ота-онадан ёш етим қолган Мирзо Ҳайдар бир неча йил Бобурнинг тарбиясида бўлади. Кейин тақдир тақозосига кўра ундан ажралиб, кўп йиллар Қошғарда яшади. Умрининг сўнгги ўн йилини Кашмирда ўтказди. У бутун умри давомида Бобурга нисбатан миннатдорлик ва муҳаббат туйғуларини ўз қалбида олиб ўтди. Унинг номи «Ҳайдар» сўзининг маъноси «шер» бўлиб, бу жихатдан Бобурнинг исмига ўхшаш эди. Уларнинг тақдирлари ва башарият тарихида қолдирган излари ҳам ҳайратомуздаражада ўхшашдир. Ҳар иккаласи Мовароуннаҳрда туғилган бўлсаларда, воқеа-ҳодисаларга бой жўшқин умрлари олис Ҳиндистонда якун топди. Мирзо Муҳаммад Ҳайдар ўз она тили туркийда битган бир неча дostonларидан ташқари, «Бобурнома»дан илҳомланиб форс тилида «Тарихи Рашидий» номли ажойиб тарихий-бадиий асар яратди²⁰. Тадқиқотчилар кўпгина фазилатларига кўра «Тарихи Рашидий» асарига ҳақли равишда Шарқ меъмуарчилиқ санъатида «Бобурнома»дан кейинги фахрли иккинчи ўринни беришга мойилдирлар. «Тарихи Рашидий» инглиз, рус, хитой, форс тилларида нашр этилган. Ўтмишда бир неча бор туркийга таржима қилинган. Қуйида Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг аждодлари ҳақидаги айрим хотиралари келтириб ўтамиз. Мазкур лавҳалар асарнинг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазинасида сақланаётган XVII асрда кўчирилган нодир қўлёзма нусхасидан таржима этилди.

БОБУР ПОДШОҲ «Тарихи Рашидий»дан

Кобул сари жўнадим. Менга ўн олти киши ҳамроҳ бўлганди. Бизда икки отдан“...Шундай қилиб ражаб ойининг бошида (1509 йил) мен Қалъайи Зафардан ташқари ҳеч нарса йўқ эди. Ҳатто кечалари тунамокка ярарли ашёлардан маҳрум эдик. Бизга ота каби бўлиб қолган Мавлоно Муҳаммаднинг бисотида Бадахшоннинг энг камбағал одамлари ёпинадиган бир шолдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Қолган аҳволни шундан қиёс қилиб билса бўлади.

Кобулга етиб келганимизда бизни Бобур подшоҳга ва менга она томонимиздан бир хилда қариндош бўлган Ширим Тағой кутиб олди. У бизни юксак эҳтиром билан ўз уйига тушириб, беҳад иззат-ҳурмат ва инсонийлик зоҳир этди. Сўнгра подшоҳ одам юбориб, уч кундан сўнг саодатли соат бўлиши ва ўша пайтда мени ўз ҳузурига чақиртиришини маълум қилди...

²⁰Буюк сиймолар, алломалар. (Марказий Осиёдаги машҳур мутафаккир ва донишмандлар). - Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1996.

Нихоят, мен шарафли даргоҳга мулозамат учун бордим. Подшоҳнинг саодатли назари менга тушгач, шафқат ва меҳрибонлиги зўридан гавҳар сочувчи муборак кўзларидан кўз ёшларини гўёки ипга тизилган марварид доналаридек шашқатор қилди. У лутф изҳор этиб мен томон юзланди ва иноят билан қаршилаб марҳамат қўлини узатди. Камина таъзим қилиб борганимда, мени шафқат қучоғига олди ва оталарча меҳр билан кўксига босди. У бир қанча муддат мени шу ҳолда тутиб турди, яна таъзим қилмоғимга қўймади ва ўз ёнида ўтиргизди. Қалби бағоят ҳиссиётли бўлганидан яна бир қанча пайт айтиб ўтилган тарзда кўзларидан гавҳар сочди. Айни дамда деди: «Сен бек язнам, хон додам, биродарлар ва қариндошлар шаҳид бўлганларидан сўнг омон қолиб, Оллоҳга шукрлар бўлсинки, менинг олдимга етиб келдинг. Энди зинҳор улардан жудолик туфайли қайғурмагин. Уларнинг ўрнига энг яхши бадал менман. Мен сенга улар бериши мумкин бўлганидан ҳам зиёдароқ меҳр-шафқат кўрсатаман». Шу тариқа, у менга нисбатан бисёр навозишлар ва лутфлар қилдики, етимлик дардлари ва ғариблик кулфатлари бутунлай хотиримни тарк этди. Мен ташқари чиққанимда бир киши бениҳоя такаллуфлар билан менга пешвоз чиқди ва таъзим қилиб деди: «Подшоҳ сиз учун бир уйни тайин этганлар ва камина сизни у ерга бошлаб борурмен». У олдинга тушиб мени ғоятда кўркам бир ҳовлига олиб борди. Хоналарга гиламлар тўшалган, дид билан анжом ва ёстиклар қўйилганди. Фароғат учун зарур бўлган нарсалар – озиқ-овқат, кийим-кечак ҳамда ходимлар ва хизматкорлар бу ҳовлида ҳамма учун етарли тарзда муҳайё қилинган эди. Одамни бўғилишга мажбур этган ва руҳни тор қафасга солган ул уқубат ва фалокатлардан сўнг бундай турли-туман неъматлар, фароғат муҳайё қилинган кенг ва сафоли жойга тушсанг, бунинг шукрини қай тил билан баён этиш мумкин?! Оллоҳ унга яхшилик билан қайтарсин.

Қадимий Мовароуннахр ва ундаги халқлар ҳаёти ҳақида жонли гувоҳлик берувчи асарлар орасида "Бобурнома" алоҳида ажралиб туради. Биз ҳеч иккиланмасдан айтишимиз мумкинки, Бобур қолдирган моддий ва маънавий мерос ичида энг қимматлиси "Бобурнома" дир.

Бобурдан қолган мерос ичида "Бобурнома" алоҳида аҳамиятга молик асардир. Бобур ўз ҳаёт йўлини 1494 йилдан бошлаб, 1529 йилгача бўлган даврни йилма - йил изчиллик билан ёритиб берган. Умр варағини йилма - йил баён этган Бобур 16 йиллик воқеаларни ёзмаслиги мумкин эмас эди. Суронли йиллар Бобур асарини тўлиқ етиб келишига имкон бермагандир.

Бобур кундалик дафтар тутиб, энг муҳим воқеаларни қайд этиб борган, Ҳиндистонда уларни қайта ишлаб, "Бобурнома" шаклига солган. Асарнинг 10 дан ортиқ қўлёзмалари етиб келган. XVII-XVIII асрларда кўчирилган нусхалар Ленинград, Калкутта, Агра, Ҳайдаробод, Манчестр, Лондон, Эдинбург каби шаҳарларда сақланади.

Қўлёзмаларда асар номи "Бобурия", "Воқеанома", "Тузуки Бобурий", "Воқеоти Бобурий", "Бобурнома" каби номланган. Бобурнинг ўзи асарини "Воқеанома" деб атаган.

Иккинчидан эса, Гулбаданбегим "Хумоюннома" китобида отаси асарини "Воқеанома" деб атайди. 1857 йилда Н.Ильминский асарини Қозонда нашр эттирди. Уни "Бобурнома" деб атади. "Бобурнома" асарини номланиши ҳақида изланиш ишимизнинг кейинги бандларида тўхталамиз.

Бобур меросини ўрганар эканмиз, бу улуғ инсоннинг жавоҳир хазинаси биз ўзбекларнинг бошимизни сарбаланд, қаддимизни тик қилиб юришга ундайди. Халқимизнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшади. Аммо аجدодларимизнинг, яъни Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг маънавият ва инсонийликни қайта тиклаш учун хизмат қиладиган моддий ва маънавий ёдгорликларини қидириб топиш, уларни халқимизнинг маънавий эҳтиёжларини қондириш йўлида сафарбар қилиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан биридир.

Ўзбек адабиётшунослигида Бобур шеърият ва унинг бадиий нафосати, «Бобурнома» асари қатор тадқиқотларда ўрганилган.²¹ Бу борада эндиги амалга оширилиши муҳим вазифалар ҳам талайгина. Негаки, Бобур шеъриятининг ҳамда «Бобурнома»нинг бугунги кун нуқтаи назаридан баҳолаш, ўқувчилар қалбига етказиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Халқда улуғ бир нақл бор: "Қатрада қуёш акс этади". Дарҳақиқат, шундай. Қатрада қуёшнинг, демакки, нурлар оламининг акси бор, жилваси бор. У бир қатра! Аммо бу муъжиза шундаки, унда оламнинг гузаллиги, нафосати, биллурлиги, шаффофлиги, шу билан бирга, маъсуллиги мужассамлашган. Бани башар қанчалик мадҳ этиб, қанчалик ва қандай талқин қилинмасин бод-бод оддий ҳақиқатга – қатрага қайтаверади. Унинг акли ва руҳи доимий равишда оддий ҳақиқатдан ҳайратлар оламига кучиб, ундан яна улуғ аслиятга – оддий ҳаёт ҳақиқатига келаверади. Бу мангуликка

²¹ Қаранг: А.Абдугафуров. Навоий ва Бобур (Буюк бешлик сабоклари)-Тошкент, 1998; И.Хаққулов. Шеърият-рухий муносабат. Тошкент, 1986; И.Хаққулов. Абадиёт фарзандлари.Тошкент, 1987; Зоҳидов.В. Ўзбек адабиёти тарихидан – Т, 1961; Нуриддинов.М. Бобурийлар сулоласи – Т : «Фан», 1974; В.Раҳмонов. Шеърий санъатлар // «Ёзувчи»газетаси, 2003 йил, декабрь; Р.Воҳидов. Биз билган ва билмаган Бобур. Тошкент, 2001; Т.Хужаев. Ўзбек адабиёти тарихи (Маърузалар манти)-Навоий -2005; Абдуллаева М. «Бобурнома»ва «Шажараи турк»нинг қиёсий поэтикаси. Тошкент, 2002; Қодиров П. Юлдузли тунлар.Тошкент, 1981.; Қудратуллоев Х. «Бобурнома»ва тарих.// Тафаккур 2001, 6-сон.

дахлдор ҳақиқат. Инсон ана шу ҳақиқат қаршисида – қатрадаги илоҳий мужда қошида лол ва ожиз қолаверади...

Улуғ бобоколониимиз, мислсиз сўз санъаткори ва салоҳият соҳиби Заҳириддин Муҳаммад Бобур маънавиятимиз султони, сарваридир. Унинг ижодий меросини, хусусан, “Бобурнома” ва ҳатто кичик шеърӣ мисраларнинг гуё қатрага мисол келтиришимиз мумкин.

Ажойиб лирик шоир, ўзбек адиби Заҳириддин Муҳаммад Бобур томонидан яратилган бу асар ижтимоӣ-иқтисодӣ, тарихӣ, сиёсий, маънавий-маърифӣ, илмӣ-табиӣ ва адабӣ-лингвистик, табиат, география, этнография, набабот ва ҳайвонот олами ҳақидаги маълумотлар хазинасидир.

Унда 1494 йилдан 1530 йилгача Ўрта Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистонда кечган воқеалар баён этилган. Бобур тарихӣ фактларни шунчаки қайд этиш, жангу жадаллар, юришлар ҳақида хронологик ахборот бериш билангина қифояланмай, воқеаларни жонли тилда қизиқарли ҳикоя қилади, манзара чизади, табиатни, этнографик ҳолатларни тасвирлайди, даврни, унинг хусусиятларини гавдалантиради. Шу сабабдан асар фақат илмӣ-тарихӣ аҳамияти билан эмас, балки ўзбек бадиӣ насрининг ёрқин намуналаридан бири сифатида ҳам қимматлидир.

Шоир ўз хотираларини бадиӣ нақл услубида содда ва равон баён этади, ўнлаб тарихӣ шахсларнинг аниқ характерини яратади; табиат манзараларини суратини чизади; китобни ҳар хил сюжетлар, ишқӣ саргузаштлар, шеърӣ парчалар билан безайди. Тилга олинган шахсларнинг портрети кийинини, ташқи кўриниши, феъл-атвори, одатлари, ўтмиши, авлод-аждоди бирма-бир таъриф этилади. Асардаги марказӣ образ — Бобурнинг ўзи, албатта. Унинг ҳис-туйғуларга бой қалби кўз олдимизда ёрқин жонланади. Инглиз тарихчиси Элфинистон "Бобурнома" ва унинг муаллифи ҳақида: *"Унинг шахсӣ ҳис-туйғулари ҳар қандай муболагадан ёки пардалашдан холи, услуби оддий на мардона, шу билан бирга, жонли ва ифодали. Ўз замондошлари биографиясини, уларнинг қиёфалари, урф-одати, интилишлари, қизиқиш ва қилиқларини кўзгуда акс этгандек равшан тасвирлайди. Бу жиҳатдан "Бобурнома" Осиёда ягона чинакам тарихӣ тасвир намунасидир"*²², деб ёзади.

Бобур Ўрта Осиё, Хуросон ва Ҳиндистон географияси, ҳайвонот ҳамда наботот олами тўғрисида бой маълумот берган. Хусусан, "Бобурнома"да ҳиндларнинг этнографияси, илму фани, санъат ва маданияти ҳақида қимматли фактлар бор. Таниқли ҳинд шоири Мулк Рож Ананд Осиё ва Африка ёзувчиларининг Тошкент конференциясида (1958 йил) сўзлаган нуткида: *"Бу*

²²<http://baburname.narod.ru/nravy.htm>

китоб сиз билан бизнинг меросимиздир. Ўзбекистондаги сингари бизда ҳам "Бобурнома" зоят қадрланади", дегани бежиз эмас эди.

Даврнинг жуда кўп хусусиятларини камраб олиши, қомусий характери ва ўзбек адабий тилининг беқиёс бой имкониятларини намоиш этиши билан "Бобурнома" Алишер Навоийнинг "Хамса"сига қиёс қилгудек маданий обида ҳисобланади. Асарнинг тез орада шуҳрат қозониб, XVI асрнинг ўзидаёқ бир неча марта форс тилига таржима этилиши ҳам фикримиз исботидир.

"Бобурнома" форс тилига биринчи марта 1589 йили шоирнинг невараси – шоҳ Акбар саройида хизматда бўлган Абдурахимхон ибн Байрамхон – Хони Хонон томонидан таржима қилинган. Таржима кўп нусхада кўчирилиб, "Воқеоти Бобурий", "Тарихи Бобуршоҳий" номлари остида Шарқ мамлакатларига кенг ёйилган. Абдурахимхон таржимада Бобурнинг ўзига хос баён тарзини бера олган, асар форс адабиёти ва тарихчилигида улкан янгилик сифатида қабул қилинган. Қамраб олинган тарихий воқеаларнинг рўй-рост кўрсатилиши, илмий фактларга бойлиги билангина эмас, балки равон услуби, содда ва жозибадорлиги билан ҳам Бобур асари ўздан кейин яратилган тарихий мемуарларга кучли таъсир кўрсатади. Чунончи, Гулбаданбегимнинг "Ҳумоюннома" ва Низомиддин Ҳиравийнинг "Табақоти Акбаршоҳий" каби китобларида буни яққол ҳис этиш мумкин.

Шуни айтиш керакки, XVI асрдан бошлаб ўзбек адабиётининг яна бошқа намуналари ҳам форс тилига таржима қилинди. Шарқнинг илғор зиёлилари туркийда (эски ўзбек тилида) яратилган адабиётнинг катта нуфузга эга эканлигини кўриб илм аҳлини бу тилни ўрганишга даъват эта бошлайдилар. Навоий ва Бобурнинг ажойиб асарларини таржима қилиб, форсийдонларни баҳраманд этишни муҳим вазифа деб биладилар. Чунончи, "Мажолис ун-нафойис"ни 1521 йилда форсчага ўгирган Султон Муҳаммад Фахрий Хиротий ёзади: "Баъзи эътиборли ва ҳурматли кишилар туркий ибораси (тили)дан беҳабар бўлганлари сабабли бу гўзал сўзларнинг мавжидан ва бу санъатлар денгизининг дуру гавҳарларидан бебаҳрадилар. Бу таассуфли аҳвол эди ва шунинг учун турк гўзали каби парда ичида қолган бу дилафрўзнинг юзидан пардани кўтаришни ва мўъжизали ҳаёлот яратган бу зебо суратни фазилат ва камол аҳлига пардасиз кўрсатишни ният этдим".

"Бобурнома" кўлёмаларининг чиройли расмлар билан безатилиши ҳам таржиманинг шуҳрат қозонишига сабаб бўлган. Гап шундаки, шоҳ Акбар тасвирий санъатнинг пешқадам ҳомийси эди. Унинг саройида 104 нафар рассом доимий иш олиб борган. Таржимон Абдурахимхоннинг ўзи ҳам расм чизиш билан шуғулланган. Акбар саройида ўнлаб китобларга расмлар чизилган. "Бобурнома"нинг форсий нусхаларига ишланган миниатюралар Шарқ рассомлик санъатининг ажойиб намуналари ҳисобланади.

Инглиз шарқшуноси Л.Кинг берган маълумотга қараганда, "Бобурнома" ўз асрида яна икки марта — Муҳаммадқули ва Зайниддин Ҳавофий томонидан форс тилига таржима қилинган. Бироқ бу таржима қўлёзмаларининг қаерда сақланишини олим айтмайди. Абдурахимхон таржимаси Британия музейида ва Москвадаги Шарқ қўлёзмалари фондида сақланади. Фотонусхаси Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейимизда ҳам бор.

Шарқ халқлари тарихи билан шуғулланган яна бошқа инглиз ва америкалик олимлар Бобурнинг шахсий қобиляти ва фаолиятига юқори баҳо бериб, уни қадимги Рим саркардаси Юлий Цезарь билан қиёслайдилар.

"Бобурнома" 1828 йили А.Кайзер томонидан немис тилига қисқартириб ва 1871 йили П.Де Куртейль томонидан француз тилига тўла ҳолда таржима қилинган. Замондошимиз атоқли шарқшунос олим Ж.Л.Боите Граммон "Бобурнома"нинг француз тилидаги янги таржимасини яратди. У бир неча бор юртимизга келиб, ўзбек халқининг турмуш тарзи, тарихи билан яқиндан танишди. Граммон, шунингдек, Гулбаданбегимнинг "Темур тузуклари" ва "Ҳумоюннома" асарларини ҳам француз тилига ўгирган. 1912 йилда Тоғаймурод Қорлуқ Хатлоний уни яна бир марта форс тилига ўгиради. Бу таржима қўлёзмаси Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланмоқда. 1944-1946-йилларда эса асар усмонли турк тилига табдил қилиниб, Анқарада икки жилда босилди²³.

Россияда "Бобурнома" анча илгари пайдо бўлган эди. Шарқшунос Н.Ильминский 1857 йили асарни асл холида Қозон шаҳрида чоп эттирган. XIX аср охирларида "Бобурнома"дан айрим қисмлар И. Пантусов, С. Поляков, В. Вяткин таржимасида рус китобхонларига қисман тақдим этилган бўлса-да, яхлит русча таржимаси амалга оширилмаган эди. Бу шарафли ва хайрли иш моҳир таржимон ва олим М. Салье томонидан бажарилди ва асар 1958 йили Тошкентда босмадан чиқарилди. М.Салье таржима устида 10 йилдан ортиқроқ меҳнат қилди, асар тилини чуқур ўрганди, беҳад кўп сонли атамалар, ибора ва номлар транскрипциясини бериш, шунингдек, Бобур қаламининг "мардона услубини" сақлашга муваффақ бўлди. Шунга қарамай, М.Салье таржимасида ҳамон талай ноаниқликлар мавжуд. "Бобурнома"даги бир қанча номлар нотўғри берилган. Чунончи, Аҳмад Мирзо севгилиси Қутлукбегим "Катак бегим" бўлиб кетган, "букаламун", "муча" каби баъзи сўз ва иборалар таржимасиз ва изоҳсиз келтирилгани сабабли рус китобхонига тушунарсиз бўлиб қолган. Шеърый парчалар насрий таржимада берилиб, уларнинг қайси тилда ёзилгани ҳам кўрсатилмаган.

²³Ўзбекистон Миллий энслопедияси. Йом. Тошкент. 2005.

Таржима ва нашрлардаги нуқсонларнинг аксарияти асарнинг илмий-танқидий матнига эҳтиёж борлигидан келиб чиққан. "Бобурнома"нинг мавжуд нашрлари, ҳатто ўзбекча наشري ҳам, асар ҳақида тўла тасаввур беролмайди. Негаки, русча нашрда ҳам, энг сўнгги ўзбекча нашрда ҳам 1509 йилдан 1518 йилгача ва 1524 йилгача бўлган воқеалар баёни йўқ. Шунга ўхшаш талай ноаниқликларни бартараф этиш учун "Бобурнома"нинг энг эътиборли қўлёзма нусхаларини чоғиштириб, унинг илмий матнини тайёрлаш зарур эди. Ва ниҳоят, бу ишни япониялик бобуршунос олимлар амалга оширдилар: асарнинг танқидий матни яратилиб, нашр этилди. Кўриниб турибдики, Мирзо Бобурнинг ҳаёти ва ижоди турли мамлакатларда ўрганилмоқда ва халқаро илмий ҳамкорлик воситасига айланиб бормоқда. Бу ҳам ўзбек халқининг улуғ истеъдоди, ифтихоридан нишонадир.

Асарнинг Керр ва Ҳайдарободдаги нусхаларини қиёсий ўрганиш шуни кўрсатадики, Керр нусхаси тил хусусиятлари ва ҳажми жиҳатидан Ҳайдаробод нусхасидан қолишмайди. Бу қўлёзманинг қачон ва ким томонидан кўчирилгани номаълум. У ҳам тўлиқ матн бўлса-да, Қозон босмасига нисбатан баъзи бир тушиб қолган жойлари ва айрим нуқсонлари мавжуд. Умуман олганда, ҳар иккала қўлёзма ҳам айрим нуқсонлардан холи эмас.

Лондон нусхасининг афзаллиги шундаки, бунда асар охирида киши исмлари, жой номлари, қабила ва уруғ номларининг мукаммал кўрсаткичлари берилгани ва инглиз тилидаги ўн бетлик сўз боши нашрнинг илмий қимматини оширган. Лекин кўрсаткичларнинг транслитерациясиз араб ёзувида берилиши номларни тўғри ўқиш масаласини бирмунча қийинлаштирган.

Бу нашр янги ўзбек алифбосида киши исмлари, жуғрофий номлар кўрсаткичи, луғат, қисқа изоҳ ва таржималар илова этилгани билан аҳамиятлидир.

Олиб борилган қиёсий-таҳлилий тадқиқотлар ушбу нашрда жуда кўплаб нуқсонлар мавжудлигини кўрсатди. Нашрга тайёрловчилар ҳам бунинг асосий сабаби ҳар иккала нусхага бефарқ ёндашиш, танқидий текширишнинг ниҳоятда сустлигидан деб қараш лозимлигини уқтиришади.

Нашрнинг камчилиги ҳақида унинг масъул муҳаррирлари бундай деб ёзадилар: "... асарни катталаштирмаслик учун текстда англашиш оғир бўлган баъзи ифодаларни кенгрок ифодалашдан тортинилди". Мазкур нашрнинг илмий эмаслигини, айтиб, улар фикрларини қуйидагича давом эттирадилар: "...шунчалик тузатиш ва тўлдиришлар билан ҳам бу асарнинг ҳали илмий текшириш ишлари учун кифоя қиларли бир ҳолда эмаслигини таъкидлаб ўтамыз" (7-8-б.).

Қиёсий текшириш натижасида аниқланишича, нашр жараёнида жуда кўплаб имло ва лексик хатоларга йўл қўйилган. Киши исмлари, жуғрофий номлар кўрсаткичи, айникса, Қуръон оятлари билан боғлиқ барча матнлар, кўлёмаларда мавжуд бўлишига қарамай, ташлаб кетилган, Бобур Мирзонинг фармонлари тўлалигича келтирилмаган.

Хусусан, "Бобурнома"нинг ўзбек тилидаги мавжуд нашрларида Афғонистон ва Ҳиндистонга оид номларнинг жорий имлодаги матнида фарқлар кўп учрайдики, имкон доирасида уларнинг аниқроқ ифодасини беришга ҳаракат қилинган²⁴.

Масалан, киши номларида Бикрамжит-Бикроможит, Маллий Сўрдук-Малик Сўрук, Биҳархон-Баҳорхон, Жалолхон Жағҳат-Жалолхон Жикахт; жой номларида Баҳира-Бехра, Кўйил-Кўл, Баксара-Бакасар, Авад-Уд, Итаъва-Атова шаклида ўқилган бўлса, ҳайвон номларида гилас (сув ҳайвони)-калс, чамгаддар (қуш)-чамагдор, матийла (қуш)-мато, гарийал (сув ҳайвони)-карёл, калаҳра (кийик)-галаҳра, гиний (қуш)-гина, гилаҳрий (сичқон)-килоҳирий деб ёзилган. Ўсимлик номларида налайар (дарахт)-нолир, баланг (мевали дарахт)-балинг, жаъмин (гул)-жоман ; ой номларидан асаър-исор ; вақт бирлигини англатувчи сўзлардан гарий-гири, паҳар-пахр; вазн ўлчови сўзларида раттий-рати, маъша-моша, таанк-тонг, манйаса-миноса, карўр-курур, санк-сонг шаклида табдил қилинган.

"Бобурнома"нинг янги нашрида аввалги нашрларда бўлмаган 400 дан ортиқ шахс номи кўрсаткичда қўшимча равишда келтирилган. Мазкур нашрда яна кўплаб янги, қимматли маълумотлар учрайди. Масалан, олдинги нашрда мавжуд бўлмаган қавм-қабила ва насл-насаб номлари кўрсаткичи, ҳайвон ва ўсимлик номлари кўрсаткичи, масал ва ҳикматли сўзлар, китоб ва рисоаларнинг номлари ва ҳоказолар.

Ноширлар "Бобурнома"даги узилишлар" қисмида жуда зарур бўлган асарнинг маълум ва номаълум сабабларга кўра муаллиф томонидан ёзилмай қолган саҳифаларини тўлдиришга ҳаракат қилганлар.

"Бобурнома" нашрига илк бор илова тарзида берилаётган "1528 йил воқеалари", "Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг махфий васияти", "Комрон Мирзога хат", "Ҳазрати Бобуршоҳ Ғозийнинг Ҳиндистондан Қандаҳорга саодатманд мирзо фарзандига йўллаган хайрли ҳолномаси" каби тўлдиришлар Бобур ижодини янада пухтароқ ўрганишда алоҳида ўрин тутиши аниқ.

Бобур Мирзонинг она томонидан шажара илдизи Чингизхонга бориб уланар экан. Аммо масаланинг бундай тус олиши уни мўғул фарзанди дейишга асос бермайди. Чунки унинг жисму жонини Соҳибқирон Амир Темур

²⁴"Бобурнома" учун қискача изоҳли лугат. Тузувчи: Ф.Исҳоқов. - Андижон, 2008.

қони ҳаракатга келтирғап, ўша рух унга куч-қудрат бағишлаган, Бобур Мирзо ўзининг туркий халққа мансублиги, шу забонда асарлар яратиш неъматини ато этилганлиги билан дил-дилдан фахр этарди. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, тарихшуносликда бу масалага бефарқ қаралган эмас.

Икки фикр ва улар ўртасидаги баҳс неча йиллар давомида амал қилиб келди. Шундай хулосани миллий тарихчи олимларимизнинг илмий изланишлари хусусида ҳам айтиш мумкин.

60-70-йиллардаёқ республикамызда вужудга келган илмий ишларда «бобурийлар сулоласи» тарзида ёзиш ҳукмронлик қилди. Бундан шунга амин бўлиш мумкинки, Бобур мўғуллар империясининг асосчисидир, бобурийлар сулоласининг асосчиси эканлигини далиллар исботлайди.

II БОБ. ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУРНИ ИЖОДИ ВА ҲАЁТИНИНГ ИЛМИЙ ЎРГАНИЛИШИ

2.1. Мустақиллик йилларида Бобур ҳаёти ва ижодига бўлган эътибор

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўз юртида ҳақиқий қадр-қиммат топди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонида кўра 1993 йилда Бобур таваллудининг 510 йиллиги тантанали нишонланди. Андижон шаҳрида Бобур номида театр, кутубхона, миллий боғ («Боғи Бобур») барпо этилди.

Бобур миллий боғи мажмуасида «Бобур ва жаҳон маданияти» музейи, шоирнинг рамзий қабр макбараси бунёд этилган. Шаҳар марказида (муаллифи Равшан Миртожиев) ва Бобур боғидаги ёдгорлик мажмуида (муаллифи Қодиржон Салоҳиддинов) шоирга ҳайкал ўрнатилди. Андижондаги марказий кўчалардан бирига, шунингдек, Тошкентдаги истироҳат боғи ва кўчага, Андижон вилояти, Хонобод шаҳридаги истироҳат боғига Бобур номи берилди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг Бобур номидаги медали таъсис этилди. Шарқшунос олим Убайдулла Каримов бу медалнинг биринчи совриндори бўлди.

Андижонлик табиатшунос олим Зокиржон Машрабов раҳбарлик қиладиган Халқаро Бобур жамғармаси (1993.23.12) Бобур ижодини ўрганишда катта ишларни амалга оширди. Жамғарманинг илмий экспедицияси 10 дан ортиқ Шарқ мамлакатлари бўйлаб автомобилда илмий сафарлар уюштириб, 200 минг км.дан ортиқ масофани босиб ўтди, Бобур ва бобурийлар қадамжолари, уларнинг илмий меросига оид янги маълумотлар тўплаб, уларни илмий истеъмолга киритди. Мазкур маълумотлар асосида 10 дан зиёд илмий, ҳужжатли, бадиий асарлар²⁵ ҳамда 10 га яқин ҳужжатли, видеофилмлар²⁶ яратилди. Жамғарманинг Лоҳур (Покистон), Ҳайдаробод (Ҳиндистон), Абу Даби (Бирлашган Араб Амирликлари), Москва (РФ), Ўш (Қирғизистон), Тошкент, Наманган (Ўзбекистон) шаҳарларида бўлимлари мавжуд.

1998 йил Жамғарманинг бобуршунослик соҳасидаги халқаро мукофотлари илк марта Пиримқул Қодиров, Сабоҳат Азимжонова, Ғайбуллоҳ ас-Салом, Неъматилла Отажонов, Хайриддин Султонов, Эйже Мано (Япония), Муҳаммадали Абдукундузов, Мақсуд Юнусов, Шафиқа Ёрқин (Афғонистон), Маъмуржон Тўхтасинов, Равшан Миртожиев, Мажид Турсунов, Раҳмонжон Азимов, Муҳаммаджон Мирзаевга берилди.

²⁵Қаранг: З. Машрабов, С. Шокаримов: «Асрларни бўйлаган Бобур»; С.Жалилов: «Бобурнинг Фарғона давлати», «Бобур ва Андижон»; Қамчибек Кенжа: «Ҳинд сориға»; Х.Султонов: «Бобурнинг тушлари», «Бобурийнома»; Р.Шамсуддинов: «Бобурийлар изидан», «Бобурийлар сулоласи»; Т. Низом: «Уч сўз»)

²⁶Қаранг Ф. Расулов: «Бобур изидан», «Муқаддас қадамжолар»; Т.Рўзиев: «Бобур саломи», «Бобур номидаги Халқаро илмий экспедиция»; Т.Ҳамидов: «Ифтихор» ва ҳ.к.

Бобур фондининг моддий ҳомийлигида йигирмадан ортиқ илмий тадқиқотлар ёзилди, бадиий асарлар инглиз, форс, ҳинд тилларидан таржима қилинди, Бобур ва бобурийлар адабий-илмий мероси оммабоп ва илмий-танқидий матнлар тарзида нашрга тайёрланди, чоп этилди. Улар Ўзбекистондаги бобуршуносликка катта ҳисса бўлиб қўшилди. Айниқса, фонд ҳомийлигида “Бобур энтсиклопедияси” устида олиб борилаётган жадал илмий ишлар Бобур халқаро фондининг бобуршуносликка, унинг кенг қамровли ва теран тадқиқ йўналишга тушиб олишига имкон яратмоқда. Бу ишга чет эл ва Ўзбекистондаги таниқли олимлар жалб қилинган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўрта аср шарқ маданияти, адабиёти ва шеърлятида ўзига хос ўрин эгаллаган адиб, шоир, олим, Низомий, Хусрав Деҳлавий, Лутфий, Навоий анъаналарини давом эттирган санъаткор, йирик давлат арбоби ва саркардадир.

Академик В.Бартольд дунёда тарқалган “Буюк мўғуллар” иборасининг хато эканлигини таъкидлар экан, “Европаликлар Темурни ва унинг ўғиллари ҳамда набираларини мўғулдан тарқалган деб ҳисоблаб, Бобур салтанати учун “Буюк мўғуллар” деган ном тўқидилар”²⁷, деб ёзади. Бу ибора эса Европадан Ҳиндистонга “кўчиб”, ҳиндлар орасида инглизча китоблар орқали тарқалган.

Сўнгги йилларда “Буюк мўғуллар”деб аталган хато ибора ўрнига “Бобурийлар” ибораси қўлланила бошландики, бу тарихий ҳақиқатни тўғри акс эттиради.

Бобур ва Алишер Навоийнинг деярли бир даврда яшаб, лекин бир-бири билан учрашмаганликлари ҳам тадқиқотчиларни таажжубга. Аввало тарихий манзаранинг бундай тус олиши ажаблантирадиган ҳолат эмас. Икки таниқли инсон, шоир ёхуд адиб бир давлат, ҳатто, каттароқ бир шаҳарда яшаб, бир-биридан беҳабар қолиши мумкин. Бу гап, хусусан, XV—XVI асрларга кўпроқ тааллуқлидир. Даврий матбуот, оммавий ахборот воситалари бўлмаган бир шароитда айти ҳолат ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди.

Алишер Навоий ва Бобур Мирзо эса батамом бошқа-бошқа давлатларда истиқомат қилишган, Алишер Навоий умрининг охириги йиллари Хуросон давлатининг пойтахти Ҳирот билан узвий боғлиқ эди. Бобур Мирзо эса Мовароуннаҳру Фарғонада фаолият кўрсатади. Анча кексайиб қолган буюк мутафаккир Алишер Навоий навқирон Бобур Мирзони илк бор саркарда ва подшо сифатида таниган.

Уларнинг дастлабки ғойибона учрашувлари 1560 йилда мактуб орқали содир бўлган эди. Бу ҳақда Бобур Мирзо «Бобурнома»нинг 1500-1501 йиллар воқеалари баёни берилган саҳифаларида қуйидагиларни ёзади; «Бу иккинчи навбат Самарқандни олғонда Алишербек тирик эди. Бир навбат манга

²⁷Иброҳимов А. Бобурийлар мероси. - Тошкент: Меҳнат, 1993.

китобати ҳам келиб эди. Мен ҳам бир китобат йибориб эдим, орқасила турки байт айтиб, битиб йибориб эдим. Жавоб келгунча тафиқз ва ғавғо бўлди» (142-6.).

Бобур Мирзога Самарқандни қамалдан халос қилиш, Шайбонийхон зарбасини енгиш насиб этмади ва у иккинчи марта шаҳарни ташлаб чиқиб кетишга мажбур бўлди. Шу тариқа бу икки тарихий шахс ўртасида боғланиши мумкин бўлган инсоний ва ижодий муносабат ришталари мангуга узилди. Чунки кўн ўтмай, Алишер Навоий фоний дунё билан видолашди. Лекин Бобур Мирзо ўзининг бу катта замондоши тақдири билан қизиқишни давом эттирди.

«Бобурнома»да 1506-1507-йилларда кечган тарихий-сиёсий воқеалар тафсилотини ёзган асар муаллифи учун қулай бир вазият вужудга келди. Темурийларнинг Шайбонийхонга қарши ягона қўшинини тузиш ҳақидаги Бобур Мирзонинг неча йиллар олдин ўртага ташлаган таклифи Ҳусайн Бойқаро Мирзога маъқул келди. Аиқроғи, шу фикрга қайтишни тарихий-сиёсий вазиятнинг ўзи тақозо қилиб қолди. Темурийларнинг ягона душмани хавфини тобора яқиндан ҳис қила бошлаган Ҳусайн Бойқаро Бобур Мирзони Ҳиротга таклиф қилди. Бироқ бу учрашув Султон Ҳусайн Бойқаро вафоти туфайли кутилган тарихий натижани бермади ва Шайбонийхон хавфи таҳликаси Хуросон давлатини ҳам қоплади. Масаланинг бундай фожеий тус олганлигидан қатъи назар, Бобур Мирзога Ҳиротда бўлиш, Алишер Навоий муборак қабрини тавоф қилиш, унинг салмоқдор ижодий мероси билан яқиндан танишиш насиб этди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур илмий-адабий жамоатчиликка кўпроқ шоир, адиб, адабиётшунос, забардаст саркарда, журъатли давлат арбоби, нозиктаъб жамоат, маданият ва руҳоният ҳомийси сифатида машҳурдир. Ҳаммаси бўлиб қирқ етти йилгина (1483-1530) яшаш насиб этган бу инсонга шунча фазилату салоҳият қирраларшш намоиш қилиш муяссар бўлганлигининг ўзи ундаги юксак илоҳий марҳамат ва иноятдан сўзлайди. «Бобур» — Заҳириддин Муҳаммаднинг адабий таҳаллуси. Араб тилидан олинган бу сўзнинг ўзаги «бабр» бўлиб, «йўлбарс»ни англатади. Ҳайвонот оламида йўлбарс зоҳирий кўркемлиги, ботиний қудрати ва журъати билан ажралиб туради. Заҳириддин Муҳаммадга ундаги ана ўша фазилатлар хуш келади. Шундан бўлса керак, у бабр — Бобур сўзини ўз асарларида таҳаллус вазифасида қўллайди. Айни уририши билан у ўз табиатидаги яна бир ноёб жиҳатни ошкор қилишга эришади. Йўлбарс қувват ва ҳайвонот дунёсидаги мақоми жиҳатидан шердан кейинги ўринда туради. Бобур ана шу табиий ҳақиқатни кичик бир уриниш — таҳаллус танлаш билан бадий ижод оламига кўчирди.

Ҳазрат Алишер Навоий шеърят мулкининг Шери бўлсалар, Заҳириддин Муҳаммад Бобур унинг Йўлбарси, десак муболаға бўлмайди. Дарвоқе, XV асрнинг феврали туркий халқлар адабий-маданий ҳаёти учун икки буюк истеъдод соҳибини тухфа этганлиги билан қимматлидир. Улардан бири 9 ва иккинчиси эса 14 февралда ёруғ дунёга кўз очган.

Бири назокату сеҳрли қалами билан «икки дарё ёқасидаги халқни якқалам» қилган бўлса, иккинчиси йўлбарсона қудрат, журъат ва қиличи, нафосатга тўла қалби билан мулки Афғону Ҳиндни ўз тасарруфига олди. Уч юзга яқин йигити билан Самарқанд шаҳри қалъасига ҳужум қилиб, уни илк бор қўлга киритиш билан ўзидаги жасорат қирраларини кўрсатган Бобур адабий ижод ва адабиётшуносликка доир нодир яратмалари билан қалбий назокат ва нафосатини ҳам намойиш қила олди.

Бобур Мирзо шахси, унга муносабат зиддиятли бўлгани сингари бу ноёб истеъдод соҳибининг адабий таҳаллусп ҳам баҳс-мунозаралар майдонига анланиб келди. Тоҷик ва рус шарқшунослари араб ёзувидаги бу сўзни «Бобур»²⁸, «Бабир» шаклида кириллда ёздилар.

Таниқли адабиётшунос олим, ЎзР ФА муҳбир аъзосиБ, Валихўжаев «Ўзбек адабиёти тарихи» 3-жилди учун Бобур ҳақида ёзган мақоласида биринчилардан бўлиб илмий-адабий жамоатчилик эътиборини мавжуд хилма-хилликка қаратди. Профессор А. Абдуғафуров 1983 йилда айна шу масалада махсус мақола билан чиқиш қилди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетасида (18 март, 12-сон) босилган ушбу мақола кўпчилик назарига тушди ва ўшандан бошлаб ҳассос шоир таҳаллусини «Бобур» ҳамда «Бабир» шаклида ёзиш давом этиб келмоқда.

Тарихимизнинг бетакрор сиймолардан бири бўлган бу улуғ инсоннинг ўлими ҳам ўзига хос тарихга эга. Бу ҳақда «Бобурнома»да ва Гулбаданбегимнинг «Ҳумоюннома» асарида қизиқарли лавҳалар ёзиб қолдирилган. «Вакоеъ» — «Бобурнома»нинг илова саҳифаларида қайд этилишича, 1530 йилда тахт вориси Муҳаммад Ҳумоюн Мирзо Санбалда истиқомат қилаётганда у ерни об-ҳавоси ва суви ёқмагани сабабли хасталикка чалинади. Табибларнинг саъй-ҳаракатлари натижа бермагач, Бобур Мирзога хабар берадилар.

Шоҳнинг фармони билан шаҳзода сув йўли орқали Дехлига келтирилади. Бу ерда ҳам муолажанинг самараси кўринмайди. Мир Абулқосим бошлиқ бир гуруҳ мулозимлар энг қимматбаҳо садақа Ҳумоюн Мирзо жонига оро кириши мумкинлиги ва Иброҳим Лўдий билан бўлган

²⁸Қаранг: С. Ҳасанов. Бобурнинг «Аруз рисоласи» асари,— Т., Фан, 1981.

жанглarda қўлга киритилган Кўҳи Нур олмоси тасаддуқ қилишга арзигулик тухфа эканлигини айтдилар.

Ҳамиша шиддат ва курашчанлик руҳи билан яшаган, қатъият ва ростгўйликни турмуш тарзига айлантирган Бобур Мирзога мулозимлар маслаҳати хуш келмайди. Ўшандан кейинги тафсилотлар ҳақида «Бобурнома»да бундай ёзилади: «Менинг кўнглумга келдиким, Муҳаммад Ҳумоюннинг мендин ўзга яхшироқ нимарсаси йўқ. Мен ўзум тасаддуқ бўлайин, Худой қабул қилсин» (489-6.).

Бобур Мирзонинг бундай қатъий қарори суҳбатда ҳозир бўлган мулозимларни ҳайратга солади. Улар Бобурни бундай қароридан қайтаришга уриниб кўрадилар. Аммо ҳеч қачон адолатли аҳдидан чекинмаган Бобур Мирзо бу гал ҳам шундай қилади.

Гулбаданбегимнинг шаҳодатига кўра, Ҳумоюн Мирзо ҳолсиз ётган хонага кирган аламзада падари бузруквор унинг атрофидан уч қарра айланиб, Парвардигорга: «Эй Худо, жон керак бўлса, мен — Бобурдурман, менинг жонимни олгин, Ҳумоюнга сихат бергин», — деб муножот қилади. Айни манзара «Бобурнома»да қуйидагича акс эттирилган: «Ўшал ҳолатга кириб, уч қатла бошидин ўргулиб, дедимким, мен кўтардим ҳар не дардинг бор. Ўшал замон мен оғир бўлдум, ул енгил бўлди. Ул сихҳат бўлуб кўпти. Мен нохуш бўлуб йиқилдим» (489-6.). Дарҳақиқат, Худога илтижо қилаётган пайтдан баданида иситма сезган Бобур Мирзо ўз дуосининг ижобатга ўтганига қаттиқ ишонади. Бундай манзара унинг руҳий ҳолатига жиддий таъсир кўрсатиб, жисмоний заифликни кучайтиради. Оёққа турган валиаҳд ўғли Ҳумоюн Мирзога тахтни топширади ва васиятларини қилади. Ана ўша воқеалардан кўп ўтмай, Бобур Мирзо вафот этади ва Аграда ўзи барпо қилган боғда дафн қилинади.

XVI аср 30-йилларининг охирига келиб васиятбажо келтирилади. Улуғ инсоннинг муборак хоки Кобулга, ўзи бунёд эттирган мухташам бокқа кўчирилади. Биби Муборика бошчилигида, подшоҳ вафотидан тўққиз йил кейин эрнинг хокини Кобулга кўчиради.

Биз **Бобур шеърятини** ўқир эканмиз, унга адабий асар сифатида эмас, балки ўша даврнинг нафаси уриб турган, дастлабки манба сифатида қарашимиз лозим. Нима учун? Масалан Буюк мутафаккир тиб илмининг султони Абу Али ибн Сино ўзининг шоҳ асари бўлган “Тиб қонунлари”ни назмий усулда ёзгани ҳеч кимга сир эмас. Даврга баҳо бериш, воқеаларни изоҳлаш, уларга муносабат билдириш ҳам Бобур ижодида ҳам назмий ҳам насрий услубда амала оширилган.

Бобурнинг ижодини ўрганар эканмиз, унинг асосан туркий тилда ижод қилганлигига гувоҳ бўламиз. Лекин, «Бобурнома»да ёзиб қолдирилган1499-

1500 йиллар воқеалари форсийда баён қилинганлиги фикримизни ўзига тортди. Масалан:

*Ҳар кас чун ман харобу ошиқу расво мабод,
Ҳеч маҳбубе чу ту бераҳму бепарво мабод (132-6.).*

Таъкидлаш жоиз, бу байт шоир фаолиятида учун катта аҳамият касб этади. Чунки ўша йиллари Бобур Мирзо дастлабки ижодини бошлаган эди. Бундан хулоса шуки, Бобур Мирзо илк ижодий машқларини форсийда бошлаб, туркийда камолотга эриштирган.

Бобир Мирзо форс ва араб тилларни чуқур билган. Хожа Аҳрор Валийнинг «Волидия» асарини форсийдан шеърӣ шаклда туркийга ўгирганлиги, «Мубаййин» асарида қўлланган арабий сўзларнинг кўплиги унинг бу борадаги катта салоҳиятидан сўзлайди.

Ўтган асрнинг 80 йилларида республикаимиз мафкураси бошида турган тарихшунос “олимлар”нинг ташаббуси билан авж олган хужумларнинг замирида Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг бошига маломат тошлари ёғдирлиди. Бобурни ўрганмасликка асосий сабаб унинг шоҳ ва «босқинчи» эканлигидир деб таъкидланди.

2.2. Манбаларда Бобур маҳоратли саркарда сифатида талқин қилинади

Мустақиллик даврида юртимизда кўплаб аجدодларимиз қаторида Бобур Мирзога бўлган эътибор ҳам юксак поғонага кўтарилиб, унинг ижоди ва фаолиятини ўрганиш, хотирасини абадийлаштириш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ўтган давр мобайнида шоирнинг назмий девонлари, “Бобурнома”, “Аруз рисоласи”, “Волидия” сингари нодир асарлари қайта нашрдан чиқди. Бобур ва бобурийлар ҳақида хорижда яратилган юзлаб бадиий, илмий, тарихий манбалар ўрганилди, кўплаб асарлар ўзбек тилига таржима қилиниб, чоп этилди. Шоир ва ёзувчиларимиз, тарихчи олимларимиз томонидан бу мавзуда кўплаб асарлар яратилди. Юртимизда илк бор «Бобур энциклопедияси» тайёрланди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг бебаҳо адабий, илмий-назарий асарлари қатори «Бобурнома»нинг ҳам ўрганилмаган тарафлари, қирралари шунчалар кўпки, уларни бугунги авлодга етказиш ўтмишдаги қадриятларимизни тиклаш, ундан баҳраманд бўлиш, ёшларда юксак ватанпарварлик руҳиятини тарбиялаш каби долзарб масалаларда алоҳида ўрин тутди.

Бобурнинг муҳораба майдонидаги ғалабаларини таъминлаган омиллардан бири, балки энг муҳими, унинг разведка хизматидан фойдаланиш қобилиятидир. Айни шу маҳорат минглаб лашкарларни ўлим балосидан асрашда, урушни ўз фойдасига ҳал қилишда, қолаверса, атрофидаги кишилар руҳияти, шахсиятини янада яхшироқ англашида, душман нияти – сир-асроридан аввалроқ воқиф бўлишда Бобурга кўл келган.

Таъкидлаш жоизки, разведка хизмати тарихи узоқ ўтмишларга бориб тақалади. Ундан оқилона, тактик жиҳатдан пишиқ фойдаланган шахсгина юксак натижаларга эришган.

Шоҳ ва саркарда Бобурнинг юксак мантиқий таҳлили, уруш шароитини яхши англаши, яшиндек тез хулосага келиши, разведка хизматига ўз фурсатида мурожаат этиши ва қарийб адашмаганлиги кишини ҳайратга солади. «Бобурнома»дан бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

1503-1504 йилги воқеалар. Бобур Мовароуннаҳрдан ноумид бўлиб, Кобулга юз тутган, Ҳисор вилоятининг Илоқ яйловларини кезиб, тақдир бундан кейин унга не кунларни раво кўришини ўй-хаёлларидан ўтказаятган мураккаб давр, бор-йўғи «ушбу юртта йигирма уч ёшнинг ибтидосида юзумга устара қўйдум» деб навқирон йигитлигига урғу берган пайти. Ёш Бобур бу юртларда ҳукмронлик қилаётган Ҳисор беги, кейинроқ ўзининг ашаддий душмани бўлган Хисравшоҳ ва унинг салтанати ҳақида маълумотга эга бўлиш учун Мулло Бобойи Пашоғарийни «елчиликка» юборади. Бобурнинг бундан

мақсади элчи йўллашгина эмас, зарур маълумотга эга бўлиш эди. Лекин, Бобурнинг таъкидлашича, Пашоғарий «кўнгулга ёққудек сўз келтурмади». Аслида, Пашоғарий жудаям қуруқ қайтмаган. У одамлар орасида бўлиб, айрим зарур маълумотларни етказган: «вале эл ва улусдин сўзлар келтурди».

Яна бир мисол Хисравшоҳнинг иниси Боқи Чағониёнийнинг Бобурга етказган разведка хабари билан боғлиқ. Афғонистонда ўз ҳукмронлиги асосини солаётган Бобур бегона юртдаги шаҳар, қишлоқ, ўрмонзор, кўча ва пасткўча, дарё ва сойлар хусусиятини жуда синчковлик билан ўрганади. Айниқса, бу лашкар хавфсизлиги, салтанат тақдири билан боғлиқ бўлса, Бобурнинг синчковлик қобиляти янада ошган, эҳтиёт чораларини кўришга киришган. Ҳали Бобурнинг Кобул ҳокимияти мустаҳкам шаклланмаган бир пайтда, атрофидаги дўстлари ҳам душман рафторини қилганда уларнинг ҳар бир ҳаракатини ўрганиш, кейин хулоса чиқариш бениҳоя муҳим эди. Шу даврда Бобурга нисбатан ёвқарашда бўлган Боқи Чағониёний «арзга еткурдиким, сув кечмай ушбу ердин (яъни Кўракатутдан – қавс ичидаги баъзи изоҳлар муаллифники), кўнуб, Кўҳат отлуқ ерга борса бўлур эмиш...» Бирок Бобур бу хабарга унчалик ишонмади. Чағониёний Бобурни ишонтириш мақсадида бир неча айғоқчи кобулийларни олиб келади. Тундан кейин бир қадар ишонган бўлса-да, ушбу маълумотга таяниб уюштирган ҳужумдан Бобурнинг кўнгли тўлмайди: «Боқи Чағониёний арзга еткургандек нима черик элига тушмади. Боқибек бу саяйдин шармандароқ бўлди». Бу разведка маълумотлари кундалик ҳарбий амалиётлардан бирига хизмат қилган бўлса-да, Бобур бу масалага жуда жиддий ёндашган.

1528 йил воқеалари. Заҳириддин Бобур Ҳиндистонда Иброҳим Лўдийнинг юз мингдан ортиқ лашкарини енгган. Бу узок ўлкаларда Амир Темур империясини тиклашдек орзуси амалга ошганлигидан шод бўлган даври. Бирок бу пайтда унинг ҳукми Ҳиндистоннинг барча ўлкаларига тўлиқ ўтмас, қаршилиқ кўрсатаётган ҳинд рожалари, лашкар бошлиқлари ҳали анча ташвишлар орттирар эди. Бу вақтда Бобурнинг ҳарбий маҳорати етилган, у юрт олиш учун ҳар бир хабар, маълумотдан борган сари унумли фойдаланар, ҳинд ерида тезроқ мустаҳкам, ҳар қандай ихтилофлардан холи давлатни тузишга ошиқар эди. Ана шундай пайтда Бобур шерикларининг олдига, Кўҳ деган жойга кема билан етиб келади. Унинг кайфияти яхши, руҳи ғалабалар нашидасидан кўтаринки эди. Уруш оралиғида, исёнчи ҳиндулар, афғонларнинг тўсатдан қиладиган ҳужумлари вазиятида у курашчилар мусобақасини ўтказган, ҳатто бу спорт тадбири янада жонли ўтишини истаб, ўзи таъкидлаганидек, «хилофи қоида» «аввал зўрроқларни» майдонга чорлаган. Хуллас, бу пайт Бобур руҳиятида кам содир бўладиган хурсандлик дами бўлган.

Бирок бу кайфиятни Султон Муҳаммад баҳши келтирган разведка маълумоти ўзгартиради. Ҳаёт нашидасидан сармаст Бобур ўша заҳотиёқ шох Бобурга айланади. Шу жараёнда «Султон Искандарнинг ўғли Маҳмудхоннингким, Султон Маҳмуд дерлар эди, Бузулғонининг хабарини келтурур». Демак, Бобурнинг разведкаси олдин унинг томонига ўтган Султон Маҳмудхоннинг «бузулғонини» етказган, яъни у ўз ваъдасидан қайтиб, Бобурга нисбатан душманлик кайфиятини ихтиёр этган. Бу хабар «намози дигар»да — кун қорайгунча етиб келган. Келаси куни «намози пешин» (куннинг ярми)да Бобур бу маълумотга ишонқирамай разведкага бошқа кишини юборади ва у ҳам айна хабарни келтиради. Бобур ёзади: «Икки намоз орасида Тожихон Сарангхонийнинг арзадошти ҳам жосус хабариға мувофиқ келур. Бу кайфиятларни Султон Муҳаммад келиб арзға еткурди». Ушбу маълумотномалардан сўнг «Бобурнома»да бу ердаги муҳорабанинг айрим деталлари баён қилинади, Банорасга ўтган афғонларнинг шикаст топганлиги ҳақида сўз боради. Аслида, бу ҳол курашларнинг бир кунлик лаҳзаси, ҳолос. Аммо, шунга қарамай, Бобур ўз хабарчилари — разведкачилар келтирган маълумотларга катта эътибор билан қараган²⁹.

Мана бу мисол ҳам Бобурнинг ҳарбий-стратегик режалари билан боғлиқ. Воқеа Афғонистон ерларида, февраль ойининг ўрталарида содир бўлган. 1509-1510 йилнинг бу киши анча кеч келиб, Бобурга черикнинг озик-овқати ташвиши ором бермаётган пайт. У ёзади: «Сешанба куни ойнинг еттисида бекларни ва дилазак афғонлари улуғларини тилаб, кенгашиб, сўзни мунга қўюлдимким, йил охир бўлубтур, хутға бир-икки кун қолибтур, туздаги ошлиқни тамом кўтарибтурлар. Бу фурсатта Саводқа борсак, черик эли ошлиқ топмай танқислиқ бўлғусидур». Бобур ўзининг лашкарлари билан жуда машаққатли доvon, адирларни кезиб охири Панкялий деган жойга тушадилар. Маҳаллий шароитни билиш, кейингина бир қарорга келиш учун Бобур «Ўғонбердини бир неча киши била тил олғали илгаррак» юборади. Бирок, Ўғонберди ҳам бу гал «кўнгул тилагудек таҳқиқ хабар келтурмади». Албатта, бу ҳол Бобурни қаноатлантирмаган. У яна разведка хизматига мурожаат этади: «Офтоб бир найза бўйи чиққанда Рустам туркманнимким, қаравулликқа йиборилиб эди, хабар келтурдимким, афғонлар хабардор бўлиб, кўзғолишибтурлар». Бобурнинг бу галги хабарчилари аниқ маълумот олиб келмаганларидан сўнг, у таваккал қилиб хужумга ўтади, ғанимларининг «бир пора асир ва ўй ва галаларини» қўлга киритади. Бобурнинг шу жойдаги бошқа разведка маълумотини олиши у билан кураш олиб бораётган афғон саркардаларининг умумий ҳолати ҳақида бўлиб, унинг энди, қайси йўлни

²⁹Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Ҳозирги ўзбек тилига В.Раҳмонов ва К.Муллаҳўжаевалар таъдил қилишган. – Т.: Ўқитувчи, 2008.

танлаши учун муҳим эди. Аслини олганда, худди шу фурсатларда, афғон ерларини унча яхши тасаввур этмаган Бобур учун бундай хабарлар зарур ва разведка хизматининг асосий вазифаларидан бўлган. Бу маълумотлар юзаки қараганда жўнроқ кўринса-да, аслида Бобур ва унинг лашкарларини ўлимдан сақлаган, озиқ-овқатли мавзеларга етаклаган, кимга қарши курашишни олдиндан белгилаб берган. Бобур ўзи учун умр мазмунининг асоси бўлган қарор — Ҳиндистон юришига: айти шу маълумотларга эга бўлганидан кейингина азм қилган: «Бажаврдинким, ёнилди, Бҳира хаёли била ёнилиб эди, то Кобулға келиб эдук, ҳамиша Ҳиндустон юриши хаёлида эдук».

Бобур ёзади: «Шанба куни жумодиул аввал ойининг ўн тўртида Агра навоҳисидин кўчуб, чоҳлар қозилғон юртқа келиб тушулди... Дарвеш Муҳаммад сорбон била Қисмтойким, Баянаға бориб келиб, ер-сувни билиб эди, илгари Секрий кўлининг ёқасида юрт кўра йиборилди. Келиб, юртта тушуб, Маҳдий Хожаға, Баянадағиларға киши чоптирулдим, бетаваққуф келиб, қўшулғайлар»³⁰.

Демак, Бобур бу муҳорабага киргунга қадар уч марта разведка хизматига мурожаат этган. Унинг хабарчилари бу ернинг релефи, сув захираси, ҳолатини «кўруб-билиб» келишлари зарур эди. Бунда маълумот тўлақонлилигини таъминлаш, шубҳага ўрин қолдирмаслик топширилган. Бинобарин, хатоликка йўл қўйиш урушда енгилиш билан баробар бўлган. Бобур маълумотни олиб, қаноат ҳосил қилгандан сўнг тез хулосага келади: «...бетаваққуф келиб қўшилғайлар». Яъни захирадаги қўшинлар унга келиб қўшилишини амр қилган. Шундан кейин ҳам кўнгли тўлмаган Бобур яна разведкадан фойдаланади ва ана шу хабардин кейин ва бу ерда жанг олиб боришга оид тайёргарлик ишларини якунига етказди. Чунки хабарчиларнинг маълумотига биноан захира кучлари унга етиб келади, душманнинг қаерга, қайси масофада келиб тушганлигидан огоҳ бўлади ва шунга қараб керакли жойларда қоровулларни тайинлайди: «Ҳумоюннинг навқари Бек Мирак мўғулни бир неча йигит била кофирдин хабар олғали йиборилди. Кечасига бориб, хабар олиб, тонгласи хабар келтурдиларким, ғаним кишиси Бусовардин бир курух илгаррак келиб тушган эмиш. Ҳам ушбу кун Маҳдий Хожа ва Муҳаммад Султон мирзо ва Баянадағи илғор келиб қўшулдилар. Беклар навбат била қаравулликқа таъйин бўлдилар»³¹.

Бобурнинг бу галги тиришқоклиги, мақсад сари интилиши, юксак разведка қобилияти зарур натижани берган. Ҳайдарқули келтирган хабар Иброҳим Лўдий билан бўлган жанг муваффақиятини таъминлаган. Бу хабарда

³⁰Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Ҳозирги ўзбек тилига В.Раҳмонов ва К.Муллаҳўжаевалар таъдил қилишган. – Т.: Ўқитувчи, 2008. –Б 145.

³¹Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Ҳозирги ўзбек тилига В.Раҳмонов ва К.Муллаҳўжаевалар таъдил қилишган. – Т.: Ўқитувчи, 2008. –Б 146.

душманнинг ҳарбий имконияти, армия сафларининг жойланиши ва сони, лашкарлар орасидаги ўзаро муносабат, ҳатто уларнинг қайси ҳолатда ўтириб-туришларигача тафсилоти билан етказилган эди. Бобур ушбу маълумотни олар экан, ҳужумга ўтиб, ўзининг энг кўзга кўринган сарлашкарлари Чин Темур Султон, Муҳаммад Султон, Султоним Жунайд, Мир Ҳусайн ва бошқаларни бу муҳорабага сафарбар этади. Натижа унинг кўнглидагидан ҳам яхши бўлади. Бобур муҳорабаларда жуда катта ютуққа эришади, ўзи ташаббус кўрсатиб Уста Алиқули тўпчи билан яратган тўпларини ишга солиб, Иброҳим Лўдий устидан мутлақ ғалаба қозонади. Бу натижаларни кўлга киритишда, албатта, бевосита унинг разведкага оид қобилиятининг ҳам муҳим ҳиссаси бўлган.

Аждодларимизнинг ҳарбий салоҳияти тарихини ўрганиш ёш авлод қалбида Ватанга муҳаббат туйғусини уйғотишда алоҳида аҳамиятга эга. Бинобарин, миллатимизнинг ҳарбий тарихи деярли ўрганилган эмас. Биргина Бобур ҳарбий маҳорати кўплаб тадқиқотларга етарли материал бера олади. Бу масалаларни Бобурнинг моҳир адиб, шоир, олим, энциклопедик билим соҳиби сифатлари билан ҳамоҳанг ўрганиш, айниқса, янада катта самара беради. (Ҳасан Қудратуллаев. Бобурнинг разведка маҳорати (2004)³²

³² Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2004 йил 44-сонидан олинди.

ХУЛОСА

Мамлакатимиз истиқлолни қўлга киритган дастлабки даврданоқ миллий маънавиятимиз, миллий ўзлигимизни англашга кенг имконият очилди. Биз энди ўтмиш тарихимизни холис ўрганиш ота-бобларимизнинг улуғ ишларидан фахрланиш ҳиссини туюшни зарурий вазифамиз этиб белгиладик. Адабий ва тарихий асарларимизни чуқурроқ ва холис ўрганишга киришдик.

Тарих зарварақларини кўздан кечирар эканмиз, бир асрда инсоният солномасида алоҳида из қолдирган, кейинги авлодларга ўзининг жамиятдаги мавқеи, яратган илмий, бадиий мероси билан ибрат намунаси бўла оладиган шахслар яшаб ўтганини англаймиз. XV-XVI аср ўзбек халқи, адабиёти, маънавияти тарихида Заҳириддин Муҳаммад Бобурни ана шундай шахс силсиласига киритиш мумкин.

Бобур ва бобурийлар бунёд этган боғлару меъморий обидалар Афғонистон ва Ҳиндистон қиёфасидаги нурли нуқталардир. Худди шундай гапни улар қолдирган маънавий хазина ҳақида ҳам айтиш мумкин.

Заҳириддин Бобур умрининг ўзи авлодларга ибрат намунасидир. У 47 йил яшаган бўлса ҳам баракали ижод этиб, ўзгаларнинг юз йил яшаб ҳам улгурмайдиган ишларини адо этди. Бобур ўз даврининг тарихчиси, этнографи, ўлкашуноси, биолог, географ, диншунос олими сифатида, шариат аҳкомларини мукаммал билган ва бу борада рисола ёзган, араб алифбосининг мураккаб, ўрганилиши оғир бўлганлиги боис янги “Хатти Бобурий” алифбосини яратган, давлатчиликда вақт меъёрларини қайта ишлаб чиққан, почта тизимига қулай тарзда тартиб берган ва яна қанчадан-қанча ислохотларни амалга оширган, борган ерида ободончилик, боғ-роғ барпо этган, Мовароуннаҳр тамаддунини Шарқда тарқатган буюк шахсдир.

Бобур нафакат ўзбек адабиётининг балки жаҳон адабиётининг улуг номояндаларидан биридир. У улмас асарлари билан жуда куп халқларга манзур булиб, уларнинг мумтоз санъаткорлари каторидан урин олди ва бадиий адабиёт тараккиётига самарали таъсир этди.

Бобур меросининг жаҳон адабиёти хазинасидан муносиб ўрин эгаллаши, асарларининг бу бу қадар муваффақият қозониши, аввало асарларининг аҳамиятли ва афзалликларига эга, мукаммал ва қулай, содда «тил» да яратилганлиги булса, яна бир жихати Бобурнинг характер хусусиятларида инсоний фазилатларнинг мужассамлиги, унинг севишга, ҳурмат қилишга муносиб бетакрор сифатларидир.

Бобур характериға хос хусусиятларни тарихчи олим Тарихи Рашидий» асарининг муаллифи Мирзо Муҳаммад Хайдар, Бобурни: «сон-саноксиз яхши фазилатларга эга эди, довюраклик ва валоматликда ҳамманинг орасида

ажралиб турарди», -деб тасвирлаган. Дарҳақиқат, Бобур ижодини мутолаа қилган киши Бобурнинг мардлиги, ишонувчанлиги, кенг қалбли, беғубор табиатли, самимий хислатларга бой, Нуру таъбири билан айтганда, «дилбар шахс...» лигининг гувоҳи бўлади.

Ватан соғинчи, юрт тупроғини соғиниб, ҳижрон, дард туйиб яшагани ва бутун хаёти давомида бу оғир «дард» юкини кутариб яшаш қисматини айланганини хис қилиш қийин эмас. Шунингдек, тарихнинг қўхна қатламларига сигиб кетган манбалар, ҳозирда тукилиб, йук холга келган тарихий обидаларнинг ўрни ёки қадимий номлари, қиёфаларини бугун «Бобурнома» орқали кўз олдимизга қайта тиклай оламиз.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур мероси, инсоний олийжаноблиги, тарихий-маърифий, шу билан бирга, жуда катта ижтимоий-тарбиявий ва эстетик аҳамияти билан кадрлидир. Комиллик белгиси бўлган-инсонпарварлик, халқлар дўстлиги, осойишталик ва биродарлик учун кураш ғояларини хормай-толмай қуйлаган Бобур, мустақил Ватанимиз тараққиётига ўз ҳиссаларини қушадиган, қушаётган баркамол ёшларимизни тарбиялашда, тинчлик, демократик жамият қуриш учун курашаётган, бир сўз билан айтганда, салоҳиятли, қобилиятли халқимиз фарзандлари ўтмиш меросиз ҳамда ўз тарихимизни ўрганишда дастурул амал вазифасини ўташи ажаб эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998.
2. Каримов И. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008.
3. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Тошкент. Шарқ, 1996.
4. Бахтиёр Омон. Бобурнинг болалиги. - Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2002.
5. "Бобурнома" учун қисқача изоҳли луғат. Тузувчи: Ф.Исҳоқов. - Андижон, 2008.
6. Буюк сиймолар, алломалар. (Марказий Осиёдаги машҳур мутафаккир ва донишмандлар). – Тошкент. 1996.
7. Воҳидов Р. Биз билган ва билмаган Бобур. — Тошкент: Маънавият, 2008.
8. Иброҳимов А. Бобурийлар мероси. - Тошкент: Меҳнат, 1993.
9. Муҳиддинов Заҳириддин. Бобур Мирзо. – Андижон. 2005.
10. Назарова Х. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарлари учун қисқача луғат. — Тошкент: Фан, 1972.
11. Нуритдинов М. Бобурийлар сулоласи. — Тошкент: Фан, 1994.
12. Файзиев Т. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари. — Тошкент: Ёзувчи, 1996.
13. Шамсутдинов Р., Абдуллаев Ф., Расулов Б., Убайдуллаев Ў., Ҳошимов С. Буюк бобурийлар сулоласи. — Андижон, 1993.
14. Шарма Л.П. Бобурийлар салтанати. — Тошкент: Маънавият, 1998.
15. Эрскин У. Бобур Ҳиндистонда. — Тошкент: Чўлпон, 1995.
16. Қайюмов А. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодиёти. — Асарлар, 5-жилд, — Тошкент: "Мумтоз сўз", 2009.
17. <http://baburname.narod.ru/nravy.htm>
18. <http://images.yandex.ru/yandex>